

Hotimir Tivadar

dr. znanosti, redni profesor, Filozofska fakulteta,
Univerza v Ljubljani, Aškerčeva c. 2, SI – 1000 Ljubljana
e-naslov: hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

VLOGA VERE IN DUHOVNIKOV PRI OHRANITVI SLOVENSKE KULTURE IN JEZIKA MED MURO IN RABO

UVOD¹

O prekmurskem knjižnem jeziku je bilo v zadnjih desetletjih dosti zapi-
sanega, izdanih je bilo veliko znanstvenih monografij. Veliko se je s prekmur-
skimi starejšimi tiski ukvarjal predvsem akad. prof. dr. Marko Jesenšek,² ki
je nadaljeval teorijo Martine Orožen o vzhodnoslovenskem tipu slovenskega
jezika.³ Izpostavimo lahko tudi doktorat ameriškega jezikoslovca Marca P.
Greenberga (1990), ki je od letošnjega leta tudi član SAZU. Razcvet zanimanja
za prekmurski jezik na Slovenskem se je začel predvsem z razvojem slovenske
narodne zavesti in slovensko osamosvojitvijo, kar se je odražalo tudi v sloven-
ski popularni glasbi (etnografska Vlada Kreslina in beltiške bande). Poudariti
moram sicer že predhodno prisotnost neknižnih prvin, dialektov, v javnosti od
70. let 20. stoletja – npr. mariborska prireditelja narečne popevke *Vesela jesen* –,
kar se je odražalo tudi v uporniški punk glasbi z besedili in ljubljansčini in tudi
nasploh provokativnimi besedili in dejanji (prim. besedila in glasbo Pankrtov).
Prekmurski jezik, ki je nekoč imel status knjižnega jezika, danes pa ima sta-
tus v javnosti zelo prisotnega narečja, ki se občasno pojavlja tudi v (predvsem
leposlovnih) knjigah, je nedvomno tako v preteklosti kot sedanjosti zelo po-
membna kulturna dediščina za celotno slovensko skupnost. Tako kot v ostalem

¹ Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa »Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave« (P6-0215), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² Marko Jesenšek, *Prekmurski knjižni jezik med knjižno normo in narečjem* (Zora 129), Maribor 2018.

³ Martina Orožen, *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*, Ljubljana 1996, str. 103 (dalje: Orožen, *Poglavja iz zgodovine*). Prim. Hotimir Tivadar, Regionalna (in socialna) različnost slovenskega (knjižnega) jezika v zgodovini in sedanjosti, v: *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici* (ur. Marko Jesenšek), Maribor 2011 (dalje: Tivadar, Regionalna različnost), str. 80–91.

delu slovenskega prostora se je jezikovni razvoj pred 2. polovico 19. stoletja dogajal predvsem v cerkvenih skupnostih in zaradi oznanjanja vere ter uporabe domačega jezika v verske namene. Prekmurski knjižni jezik je prav tako kot (osrednje)slovenski knjižni jezik najprej zaživel v protestantskem okolju (Trubar 1550; Temlin 1715). V prekmurskem primeru pa moramo omeniti jezikovno kontinuiteto, ki je segala vse do Brižinskih spomenikov (osrednja Slovenija) oz. Cirila in Metoda (vzhod Slovenije). V Prekmurju to pomeni tudi večjo povezanost z zahodnoslovanskimi deželami (Češko, Moravsko in Slovaško); v prvi vrsti moramo izpostaviti slovanske korenine jezika in kulture, ki se je ohranjala vse do upravne priključitve ostalemu delu Slovenije leta 1919.

1 METODE IN CILJI RAZISKAVE

Raziskava temelji na kontrastivni diskurzivni analizi preteklih in sodobnih znanstvenih, verskih in drugih javnih besedil o prekmurščini, v prekmurščini in o Prekmurju. Analizirali smo tudi poročanje in komentarje v medijih predvsem v zadnjih nekaj letih. Vsa ta besedila in teorije smo z jezikoslovnega gledišča povezali v novo teoretično celoto. Ta članek je nadaljevanje razmišljanja o pomenu vzhodnoslovenske (knjižne) različice,⁴ tudi glede na madžarski jezikovni prostor, ki pa je v Prekmurju in Porabju očitno zaradi močne jezikovne in kulturne skupnosti dopustil razvoj samostojnega knjižnega jezika. Prekmurje in prekmurščina se je namreč do sedaj pogosto v splošni pa tudi strokovni javnosti predstavljala kot protestantska eksotična entiteta, kar se je po uveljavitvi državnega praznika združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom, 17. avgust (30. 11. 2005), sicer malo spremenilo. Danes so pogosto izpostavljeni katoliški duhovniki, saj je nemogoče zanikati njihovo odločilno vlogo pri priključitvi Prekmurja takratni Jugoslaviji.⁵ Še vedno pa je mnogo različnih zgodovinskih dejstev o dogodkih na prelomu prejšnjega stoletja skritih v množici ideološko predstavljenih podatkov, predvsem pa so nepotrebno izpostavljana narodnostna in verska nasprotja, ki niso značilna za prekmursko zgodovino in sedanjost, kot se npr. dogaja na nogometnih tekmah.⁶ Osnovni namen te znanstvene raziskave je natančno umestiti prekmurski jezik in kulturo v preteklosti in sedanjosti v vsej svoji pestrosti in enotnosti, s pogledom v sedanjost in tudi prihodnost. Pri tem bomo izpostavili tudi po letu 1919, še posebej pa po 1945 povsem odrinjen porabski del Prekmurja, ki je bil še po

⁴ Tivadar, Regionalna različnost, str. 80–91.

⁵ Prim. Ivo Žajdela, »Mi vsi ščemo živeti«, v: *Slovenski čas (časnik za družbo in kulturo)* 110. Priloga tednika Družina, 23. junij 2019, str. 6 (dalje: Žajdela, »Mi vsi ščemo živeti«.); Ivo Žajdela, Pot do mostu čez Muro, v: *Slovenski čas (časnik za družbo in kulturo)* 110. Priloga tednika Družina, 23. junij 2019, str. 7 (dalje: Žajdela, Pot do mostu).

⁶ Smiljan Kuhar, Mura kaznovana zaradi nešportnega navijanja, v: Sobotainfo: <https://sobotainfo.com/novica/sport/mura-kaznovana-zaradi-nesportnega-navijanja/14034> (pridobljeno: 21. 3. 2020); prim. posebno številko Mladine, ki govori o razraščajočem nacionalizmu na slovenskih mejah, Mladina 16, 19. april 2019.

letu 1950 jezikovno del enotnega prostora med Muro in Rabo: „Prekmurščino delimo na tri govore: severnega, osrednjega in južnega. /.../ Porabje štejemo k severnemu govoru, kajti prevelikih svojih posebnosti Porabje nima.“⁷ Mejo, ki je bila določena na Pariški mirovni konferenci, tj. „razvodje“, med Prekmurjem in Porabjem tvorijo le hribčki, visoki največ 350–400 m. Rigler je tudi predvideval: „Sedaj bodo seveda nastajale vse večje razlike, kajti državna meja je močno pretrgala medsebojne stike in obenem preusmerila Prekmurje pod slovenski knjižni vpliv, medtem ko Porabje tega vpliva ne čuti in ostaja pod madžarskim vplivom.“⁸ Pri tem moramo poudariti, da je prekmurščina tudi pod slovenskim knjižnim jezikom ohranila svojo jezikovno samosvojost in smiselno krmarila med knjižnostjo in narečnostjo.⁹

2 KONTINUITETA IN SLOVANSKOST PREKMURSKEGA IN SLOVENSKEGA JEZIKA V LUČI LETA 1919

Pri obravnavi slovenskega jezika v Prekmurju se ne moremo izogniti nacionalnemu vprašanju in multikulturalnosti, ki jo je Prekmurje v preteklosti dejavno živelo in jo živi še danes (tako z avtohtonim madžarskim narodom kot romsko etnično skupino in tudi drugimi priseljenci). Pri tem moram omeniti izkušnjo naše prekmurske generacije med 1980 in 1995, ki se ni delila na »priseljence iz drugih republik« in avtohtone Slovence oz. Prekmurce – vsi smo bili Prekmurci, nasproti Slovencem in slovenskemu jeziku. Niti nismo poznali žaljive besede čefur, ki jo je v začetku 90. let kritično populariziral Magnifico in dobro desetletje pozneje Goran Vojnović v svojih delih – njuno umetniško delovanje je verjetno (bilo) posledica večjih družbeno-nacionalnih trenj, prisotnih v drugih delih Slovenije.¹⁰ Vedno znova so sicer prekmursko pokrajino prekinjale vojne in najrazličnejša absolutistična ravnanja. Prekmurski slovanski jezikovni razvoj je zelo zaznamovalo že delovanje svetih Cirila in Metoda v takratni Veliki Moravski, kar so nadaljevali njuni učenci (Gorazd in Kliment z učenci), ki pa so se morali s Panonske ravnine umakniti. Vendar tako kot v osrednjeslovenskem jezikovnem razvoju govorimo o kontinuiteti od Brižinskih spomenikov,¹¹ lahko tudi v vzhodnoslovenskem prostoru govorimo o kontinuiteti jezikovnega razvoja t. i. vzhodnoslovenskega tipa vse do Cirila in Metoda,¹² kar je izpostavila

⁷ Jakob Rigler, *Zbrani spisi I* (ur. Vera Smole), Ljubljana 2001, str. 375.

⁸ Prav tam. Prim. Hotimir Tivadar, *Slovanskost, slovenskost med Muro in Rabo* v 3. tisočletju s pogledom v preteklost, v: *Individualna in kolektivna dvojezičnost* (ur. Petra Stankovska, Maria Wtorkowska, Jozef Pallay), Ljubljana 2012, str. 135–142.

⁹ Hotimir Tivadar, *Prekmurščina med nekdanjo knjižnostjo in sedanjostjo narečnosti*, v: *Avust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci* = *August Pavel among the Slovenians, Hungarians and Austrians* (ur. Marko Jesenšek), Maribor 2017, str. 147–164.

¹⁰ Več o tem glej: Hotimir Tivadar, *Future of Slovene as a former Yugoslav language (speech and language between language dictators and real life)*, v: *Govor/Speech: časopis za fonetiku* 35 (2018), št. 1, str. 54–56.

¹¹ Breda Pogorelec, *Nastajanje slovenskega knjižnega jezika*, v: *Jezikovni pogovori* (ur. F. Vurnik), Ljubljana 1967, str. 75–106.

¹² Andrej Lažeta, *Povsod pokažimo, da smo Slovenci: kaj se je v Prekmurju godilo leta 1918 in do poletja 1919?*, Murska Sobota 2019, str. 14–19 (dalje: Lažeta, *Povsod pokažimo*).

že Martina Orožen, ki je slovenski prostor razdelila na 4 pokrajinske različice,¹³ pri čemer je 4. različica t. i. vzhodnoslovenska – prekmurska knjižna različica.

Pri tem Orožen izpostavi izločenost prekmurskega prostora, ki je bil že od leta 1180 z mejo na Muri izključen v madžarsko-kajkavski prostor, kar je poleg madžarskega vpliva pomenilo tudi očiten vpliv kajkavskega jezika, kar se je odražalo tudi v Martjanski pesmarici iz konca 17. in v začetku 18. stoletja.¹⁴ Grdina pravi, da naj bi Ciril in Metod celo zajemala „iz starejšega krščanskega izročila v spodnjepanonskem prostoru“.¹⁵ Toporišič pa poudarja, da je slovenski knjižni jezik iz 16. stoletja nastal po Trubarjevi zaslugi: „Slovenski knjižni jezik se je pojavil nenadoma, 1. 1550: kakor se je boginja Atena naenkrat rodila iz Zevsove glave, se je slovenski knjižni jezik iz Trubarjeve (sicer na podlagi predknjižno govorne pridigarske besede), komaj kaj iz predknjižnega pisnega izročila (Brižinski spomeniki, Rateški/Celovski rokopis, Stiški rokopis, Starogorski rokopis, pri čemer je SR jezikovno še najbližji knjižnemu jeziku 16. stol.). Od takrat obstaja nepretrgano, narečnopodstavno vsidran na mejo dolensščine in gorenjsčine, v samem srcu Slovenije, Ljubljani.“¹⁶

Toporišičev sinhroni (sodobni) opis usmerja slovenski knjižni jezik stran od prekmurščine in pravi, da je »Kopitar preuredil slovenski osrednji knjižni jezik v dokončno moderno obliko, v jezik Prešerna, ki bo na začetku 50. let doživel le še t. i. novooblikarsko modifikacijo, da bo kranjski jezik postal vseslovenski (izvzet le od 1715 obstoječi prekmurski knjižni jezik).«¹⁷

Pri tem moramo poudariti, da je bil to klasični sodobni, sinhroni jezikoslovni pogled, ki je gledal le knjižno različico osrednje slovenščine, pri čemer pa je bil prekmurski knjižni jezik do leta 1919 samostojno razvijajoč se del slovenskega jezika. Upravna ločenost med posameznimi slovenskimi pokrajinami je preprečevala skupni knjižnojezikovni razvoj na območju nekdanjih slovenskih kneževin, Karantanije in Panonije. Temu pritrjuje tudi občutenje prekmurskih Slovencev v času preloma stoletja in priključitve Prekmurja južnoslovanski kraljevini: »Dne 13. decembra sva prosila, da naju kak poverjenik sprejme. Sprejel naju je sam predsednik deželne vlade J. Pogačnik. Ko sva mu povedala, da sva prišla prosit, naj deželna vlada posreduje pri pristojni vojaški oblasti, da jugoslovanska vojska zasede Prekmurje, se je zamislil in vprašal: »Kje se pa nahaja ta

¹³ To delitev je Orožen najprej izpostavila v članku *Variantni razvoj slovenskega (knjižnega) jezika od srednjega veka do Kopitarja* iz že navajane monografije (prim. Orožen, *Poglavja iz zgodovine*, str. 103–113). Glede na navedek „vzhodnoslovenski in prleški tip knjižnega jezika pa na območju nekdanje panonske slovenščine“ (Orožen, *Poglavja iz zgodovine*, str. 103) in izpričane jezikovne razlike ter tudi knjižne tradicije je verjetno najustrenejša zgoraj zapisana delitev.

¹⁴ Prim. faksimile Martjanske pesmarice, glej: Jožef Smej, O prevodih psalmov v prekmurščino od Martjanske pesmarice II do Pusttajeve pesmarice 1893, v: *Slavistična revija* 53 (2005), št. 2, str. 211–227 (dalje: Smej, O prevodih psalmov).

¹⁵ Igor Grdina, *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*, Maribor 1999, str. 37.

¹⁶ Jože Toporišič, Tipološka oznaka (sodobnega) slovenskega knjižnega jezika, v: *Slavistična revija* 40 (1992), št. 1, str. 12 (dalje: Toporišič, Tipološka oznaka).

¹⁷ Toporišič, Tipološka oznaka, str. 10.

pokrajina?« Ko sva mu razložila, naju je zopet vprašal: »Pa tam živite Slovenci?« Sedaj pa sva mu midva začudena pritrdila.«¹⁸ Ta Jeričev navedek in Toporišičeva opredelitev prekmurščine kot posebne jezikovne enote kaže na izločenost Prekmurja iz slovenskega kulturno-političnega prostora.

In zato je treba izpostaviti delitev Martine Orožen: »/K/ranjski in koroškoslovenski tip sta vse od obdobja pokristjanjevanja (8.–10. in 10.–12. stoletje) spričo zemljepisnih in političnoupornih, cerkvenih pregrad na območju nekdanje alpske slovenščine (9.–16. stol.); vzhodnoslovenski in prleški tip pa na območju nekdanje panonske slovenščine. /.../«¹⁹ Območje prvih treh različic je bilo od 14. stoletja dalje vključeno v Notranjo Avstrijo (avstrijski kulturni prostor), medtem ko je bilo območje 4. različice (Prekmurje s Porabjem) od l. 1180 z mejo na Muri med vojvodino Štajersko in državo Ogrsko vključeno v ogrsko-hrvaški kulturni prostor. V obdobju protestantizma in protireformacije so potekale migracije protestantov s svojimi knjigami tudi proti prekmurskemu delu slovenskega ozemlja, kjer se je luteranska vera ohranila do danes, zato je bil kulturni vpliv osrednjeslovenske tradicije vsaj delno prisoten.²⁰

3 PRIKLJUČITVENI ČAS 1918 IN 1920 TER MLADI KATOLIŠKI INTELEKTUALCI

Čas med letoma 1918 in 1920 je bil čas velike zmede in tudi krivic med ljudmi vseh narodnosti. Ob 100-letnici sta bili izdani dve malo obsežnejši knjigi²¹ o tem času, ki sta tudi doživeli odmev v javnosti. Več je bila v javnosti oglaševana Lipuščkova knjiga, ki pa se je osredotočala na dogodke na pariški mirovni konferenci ter vlogo svetovnih velesil. Na začetku tega poglavja moram poudariti, da bi bilo s stališča večplastnosti in objektivnosti najbolje, če bi imele eno monografsko raziskavo Lažeta-Lipušček, ki bi izpostavila tako nelaično kot laično podobo leta 1919. Tako pa imamo dva zgodovinska vira za nadaljnje raziskovanje. Precej spregledana je bila razprava Vaneka Šiftarja, tudi delovanje in članki Vilka Novaka in Jeričeva ter Godinova vloga. Beltinska občina je sicer leta 2019 ponatisnila Jeričeve spomine. Lažeta Jeričeve spomine in Jeriča sicer posebej omeni v pregledu duhovnikov in ju umesti v prekmurski kontekst.²² Toda vseeno je tudi v Lažetini knjigi prisotno hierarhično izpostavljanje predvsem Klekla st. in Slaviča ter Kovačiča, medtem ko sta Godina in Jerič manj v ospredju. V Jeričevih spominih se zrcali kruta realnost takratnega časa, ki jo moramo kot znanstveniki ustrezno vrednotiti. Če upoštevamo vse zgodovin-

¹⁸ Ivan Jerič, *Moji spomini*, Murska Sobota 2000, str. 51–52 (dalje: Jerič, *Moji spomini*).

¹⁹ Orožen, *Poglavja iz zgodovine*, str. 103.

²⁰ Franc Šebjanič, *Protestantsko gibanje Panonskih Slovencev*, Murska Sobota 1977, str. 15–16 in 19–20.

²¹ Uroš Lipušček, *Prekmurje v vrtincu Pariške mirovne konference 1919: vloga ZDA in kartografa Douglasa W. Johnsona pri določanju slovenskih (prekmurskih) mej*, Petanjci 2019 (dalje: Lipušček, *V vrtincu mirovne konference*); Lažeta, *Povsod pokazimo*.

²² Lažeta, *Povsod pokazimo*, str. 93–94.

ske vire, tudi *Kleklove Novine*, ugotovimo, da je bilo Prekmurje pod vplivom različnih avtonomističnih teženj, leto 1919 pa ni prineslo čudežnega olajšanja in brezbolečinske vključitve v jugoslovansko državo, saj je tudi Klekl st. v svojih *Novinah* že po samo enem letu zapisal, da ni več takšnega navdušenja za jugoslovansko državo, za kar so krive predvsem poveljne okoliščine in nerazumevanje jugoslovanskih oblasti: »Dosta so pa krive tudi druge prilike, ker dostikrat nega potrebnega razumevanja za našo lepo Prekmurje, štero je vendar hudo prizadeto po tujem gospodstvu, a še zmirom bogato prišlo v materno hižo – Jugoslavije in tu odnet pričakovalo dosta več razumevanja za njegove verske, šolske, gospodarske in druge potrebe, štere čakajo rešitve.«²³

Klekl st. še leta 1920 piše v prekmurščini in izpostavlja problem prekmurske revščine in obrobne izključenosti. Temu pritrjuje Šiftar, ki v svojem članku navaja dosti podatkov iz virov jugoslovanske delegacije na Pariški mirovni konferenci. Med drugim piše, da je bilo še 17. in 19. marca v jugoslovanski delegaciji prevladujoče mnenje »izgubili bomo Prekmurje«.²⁴ Prelomni čas nikakor ni bil preprost. Kot poveljni čas, poln prevratov (v devetih mesecih so Prekmurci devetkrat zamenjali državno oblast),²⁵ brezvladja in nasilja, smrti in iz tega porajajoče revščine, čas razbitja stare avstro-ogrske dualne monarhije je sam po sebi sprožal vrsto konfliktov. Oblasti so se polastili tudi mnogi nasilni vojaško-ideološko motivirani avanturisti, kot je bila tudi kratkotrajna, v javnosti danes idealizirana prekmurska »revolucija«, t. i. Murska republika, o kateri Fran Kovačič pravi: »V narodnem oziru je bil boljševiški režim baš tako nestrpen kakor druge madjarske stranke. Ko je meseca junija 1919 boljševiški komisar za Prekmurje, pustolovec Viljem Tkalec s pomočjo Avstrije skušal nekaj upor, so boljševiki proti njemu poslali madjarske prostovoljce. Po Tkalčevem porazu se je njegova četa raztepla in v Prekmurju so vladali najhujši teroristi. Vodilnih mest niso sedaj več dobivali domačini, marveč tujci, večinoma Židje. Količkaj narodno misleči duhovniki so si s težavo rešili življenje z begom preko Mure.«²⁶

Prekmurska oz. Murska republika se v medijih dostikrat idealizira,²⁷ poleg medijev so za to zaslužne tudi vplivne prekmurske subkulturne skupine (nekdanja rap skupina Stekli psi, predvsem pa organizirana navijaška skupina Black Gringos, ki je npr. 29. 5. 2019 s 100 bakljami proslavljala ustanovitev Murske

²³ Klekl, Edno leto, v: *Novine* št. 34, 22. avgust 1920, str. 1. Prim. Marko Jesenšek, Združitev Prekmurja in poenotenje slovenskega knjižnega jezika, v: *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest (38. Simpozij Obdobja)* (ur. Hotimir Tivadar), Ljubljana 2019, str. 387–388.

²⁴ Vanek Šiftar, Prekmurje 1918–1920, v: ČZN 60 (1989), št. 1, str. 42.

²⁵ Miroslav Kokolj, *Prekmurški Slovenci 1919–1941*, Murska Sobota 1984, str. 38 (dalje: Kokolj, *Prekmurški Slovenci*).

²⁶ Fran Kovačič, *Slovenska Štajerska in Prekmurje: zgodovinski opis*, Ljubljana 1926, str. 402 (dalje: Kovačič, *Slovenska Štajerska in Prekmurje*).

²⁷ RTV Slovenija (2014), Murska republika 1919.

republike).²⁸ Po vseh dostopnih podatkih, ki jih najbolj osvetljujeta obe zgodovinski monografiji, pa kratkotrajna Prekmurska republika ni imela posebnega pomena za priključitev Prekmurju: »Murske republike na mirovni konferenci niso posebej zaznali, ker so jo obveščevalni častniki antante očitno ocenili kot nekakšno kratkotrajno operetno revolucijo.«²⁹

V *Slovenskem biografskem leksikonu*, ki ga na str. 104 navaja tudi Lipušček, je omenjeno Tkalčevo promadžarsko in protikmetško, tj. protislovansko, delovanje v Medžimurju in tudi v Prekmurju proti Jožetu Godini,³⁰ ki je bil Maistrov borec in se je s prostovoljci zavzemal za osvoboditev Prekmurja že konec leta 1918, kar pa mu žal ni uspelo. Prav tako je Tkalec aktivno deloval proti aktivnostim za osvoboditev Prekmurja in priključitev Jugoslaviji. Zanimivo je, da Tkalca in prekmurske republike niso v pozitivnem smislu posebej omenjali niti pravniki in zgodovinarji v socialistični Jugoslaviji do leta 1919. Tkalca Kokolj opredeljuje kot protirevolucionarja,³¹ ki so ga zajeli takoj po zavzetju Prekmurja jugoslovanski vojaki. V citatu iz Szaparyjevega fonda v Arhivu Socialistične republike Slovenije pa je navedeno, kako je bil v času proletarske diktature v začetku leta 1919 »komisar Tkalec«, ki je potem neuspešno začel in končal vstajo.³² Kokolj izpostavi, da je Prekmurje v 10 mesecih od oktobra 1918 do avgusta 1919 zamenjalo 9 oblastnikov.³³ Tudi Šiftar Mursko republiko leta 1919 omeni zelo na kratko: »Prekmurci so v 9 mesecih preživel: kratko obdobje samostojne madžarske kraljevine brez kralja (v njej so se zopet znašli po 1. avgustu 1919), meščansko republiko, republiko svetov in v njenem okviru nekajdnevni Tkalčev upor.«³⁴

Zmedo tudi po jugoslovanski zasedbi 12. avgusta 1919 v celoti ponazori naslednja poved iz Šiftarjeve pravno-upravne analize dokumentov tega prelomnega časa: »Če so do avgusta strašili oblast »boljševiški vojaki« in pred njimi domačini, ki so se vrnili iz ruskega ujetništva, so po zasedbi /priključitvi/ iz meseca v mesec vse bolj ustrahovalno vznemirjali raznovrstni ruskocesarski emigranti, ki so prevzemali vodilnejša mesta v upravi in tudi v obmejnih vojaških enotah. Kmalu so zasedeno Prekmurje začeli obiskovati poverjeniki vlade in ugotavljali skorajda porazno stanje.«³⁵

Predvsem pa prekmurska ozemeljska zgodba nikakor ni bila končana niti po Trianonski pogodbi: »Večino madžarskih uradnikov, ki so se umaknili ali

²⁸ Sobotainfo (28. 5. 2019), Jutri bo zagorelo.

²⁹ Lipušček, *V vrtincu mirovne konference*, str. 105.

³⁰ Vilijem Tkalec: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi702024/> (pridobljeno: 20. 3. 2020).

³¹ Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 18, 38.

³² Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 86.

³³ Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 38.

³⁴ Šiftar, *Prekmurje 1918–1920*, str. 36.

³⁵ Šiftar, *Prekmurje 1918–1920*, str. 44.

bili izgnani, so madžarske oblasti nameščale v obmejnem pasu, kjer so nekateri ostali in se z okupatorsko upravo vrnil 1941.«³⁶

Murska republika je posebej in dokaj nazorno predstavljena na spletu,³⁷ kar pripomore k njeni mitološki vrednosti med mladimi (in tudi drugo populacijo) danes. Vendar je že ob pogledu na zemljevid Murske republike razvidno, da je odrezan »greben« (Porabje) in »kljun« (od Polane do lendavskega kota). Pri tem je ob vsej problematičnosti preračunljivega Tkalčevega revolucionarnega in protirevolucionarnega delovanja³⁸ pomembna predvsem nesodobnost in nacionalistični »prekmurski« okvir te socialistične prekmurske tvorbe, ki je izključevala večjezikovne kraje in slovensko Porabje.

Kljub velikemu pomenu mladih prekmurskih intelektualcev (Godina, Jerič), ki so pozneje postali duhovniki, in drugih katoliških intelektualcev ni bilo nobenega dokumentarnega filma, posvečenega predvsem tem mladim zanesešnjakom. Tudi Jeričevi spomini (zapisani v Bakovcih 1972) so morali več desetletij čakati na izid, potem ko je Vilko Novak že v 80. letih ponudil Moje spomine tako Pomurski založbi kot Mohorjevi družbi, Ognjišču in Družini. Jeričeve spomine je potem izdal Alojz Benkovič (1999) in so bili ob jubilejnem letu 2019 ponovno natisnjeni. Za priključitveno leto 1919 so vsaj toliko kot Slavič in njegovo delovanje na pariški mirovni konferenci bile pomembne aktivnosti na terenu, kar bomo v naslednjih letih morali še raziskati in izpostaviti. Na žalost je z mnogimi umrlimi udeleženci dogodkov iz leta 1919 odšlo tudi prenekatero pričevanje in zgodovinsko dejstvo. Zato so tudi zapisi in omembe aktivnih udeležencev tako pariške mirovne konference (Kovačičeva monografija o Štajerski in Prekmurju)³⁹ kot neposrednega delovanja v Prekmurju⁴⁰ zgodovinsko zelo relevantni. V javnosti še posebej v kontekstu borbe za slovensko Prekmurje premalo znana Maistrova borca Jožef Godina in Ivan Jerič nimata posebnega dokumentarnega filma kot Murska republika, prav tako sta ostajala v senci pomembnejših duhovnikov (Slaviča in Kovačiča ter Klekla st.). Jožef Smej o Ivanu Jeriču pravi: »Z izredno marljivostjo in vztrajnostjo dokonča na šentviški gimnaziji srednješolske študije, potem ko jih je 19-leten začel v Lendavi in Monoštru. Študira tudi v času vojaškega roka v Sarajevu in na soški fronti med prvo svetovno vojno. /.../ Ostal je trden na braniku slovenstva med vojno, po njej pa zagovornik pravic in svoboščin Cerkve tudi za ceno največjih žrtev.«⁴¹

Največja Jeričeva žrtev kot duhovnika je bila prepoved javnega maševanja, čemur pa se je vztrajno upiral in aktivno deloval do svoje upokojitve, s pisanjem

³⁶ Šiftar, *Prekmurje 1918–1920*, str. 44.

³⁷ Murska republika: https://sl.wikipedia.org/wiki/Murska_republika (pridobljeno: 3. 4. 2020).

³⁸ Lažeta, *Povsod pokažimo*, str. 66.

³⁹ Kovačič, *Slovenska Štajerska in Prekmurje*.

⁴⁰ Prim. Jerič, *Moji spomini*.

⁴¹ Jerič, *Moji spomini*, str. I–III.

svojih spominov pa vse do leta 1972, ko jih je tudi zaključil.⁴² Predvsem je treba izpostaviti, da brez ljudi ne bi bilo niti kulture niti prekmurskega priključitvenega čudeža leta 1919, ki pa je temeljil na trdni jezikovni tradiciji in kulturi.

4 PRVI PREKMURSKI KNJIŽNI ZAPISI IN ENOTNI RAZVOJ PREKMURSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

V splošni slovenski jezikovni zavesti je knjižna prekmurščina protestantski knjižni jezik, kot je to v primeru osrednjeslovenskega jezika in Trubarjevih prvih knjig. Toda že natančnejši pregled nastanka Martjanske pesmarice, ko so se katoliški in protestantski duhovniki izmenjevali po podružnicah v soboški dekaniji, kar omenja Smej,⁴³ in dejstvo, da sta skorajda sodobnika zelo pomembna prekmurska pisca (Štefan Küzmič, 1723–1779, in Miklós Küzmič, 1737–1804) različne veroizpovedi, priča o posebnem ekumenskem sožitju v daljni preteklosti (18. stoletje), bližnji preteklosti⁴⁴ in sedanjosti (sveta maša 17. 8. 2019 ob 100-letnici priključitve, ki jo je vodil soboški škof dr. Peter Štumpf, kjer so enakopravno sodelovali pripadniki različnih narodov in krščanskih cerkva in je bila predvajana tudi v soboto, 17. 8. 2019, ob 17. uri z neposrednim prenosom na Nova24 in v nedeljo, 18. 8. 2019, ob 10. uri na TV Slovenija). Pri tem seveda ne moremo zanikati določenih trenj, ki so se pokazala tudi v času prelomnega leta 1919 oz. nekaj trenutkov prej ter pozneje. Pogosto je premalo znano dejstvo, da je t. i. vendsko teorijo, ki je zanikala narodnostno povezanost prekmurskih Slovencev oz. Vendov s preostalim delom Slovenije, podpiral tudi v Gornjih Petrovcih rojeni Sándor Mikola, ravnatelj budimpeške evangeličanske gimnazije, ki je v letih 1920–1922 v Budimpešti izdal časopis *Domovina: meszecsne novine za slovenski narod*. Podobno kot pri zagovarjanju neslovenskosti slovensko govorečih Vindišarjev na avstrijskem Koroškem so tudi zagovorniki vendske teorije govorili o neslovenskem izvoru Vendov, ki so v bistvu madžarskega izvora in so samo prevzeli slovenski jezik. Mikola je bil na Pariški mirovni konferenci ekspert madžarske vlade.⁴⁵ Proti vendski teoriji, ki se je konec 90. let 20. stoletja ponovno pojavila v Prekmurju ob izdaji knjige Tiborja Zsige (1996), je v lokalnem časopisu *Pomurskem Vestniku* leta 1997 in 1998 ostro protestiral Vilko Novak. Novak je svoje stališče o Prekmurcih in Porabcih pred tem že večkrat zapisal,⁴⁶ vsi njegovi protesti ob izdaji te sporne knjige pa so bili zbrani v knjigi *Zgodovina iz spomina: polemika o knjigi Tiborja Zsige* (2004). Vsako zagovarjanje slovenskosti Prekmurja in povezanosti prekmurskega knjižnega

⁴² Jerič, *Moji spomini*, str. I.

⁴³ Smej, O prevodih psalmov, str. 211.

⁴⁴ Štefan Sobočan, *Moja župnija*, Murska Sobota 1994, str. 29.

⁴⁵ Lipušček, *V vrtincu mirovne konference*, str. 120.

⁴⁶ Prim. Vilko Novak, Madžari v Prekmurju in Slovenci v Porabju, v: *Traditiones: zbornika inštituta za slovensko narodopisje* 18 (1989), str. 179–183.

jezika s slovensko knjižno tradicijo in slovenstvom je bilo v času nacionalizma konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja, še posebej pa v času 2. svetovne vojne, najstrožje kaznovano. Vilko Novak, ki je bil tudi prejemnik mnogih madžarskih nagrad in član madžarskih društev, je bil npr. leta 1941 klican na zaslišanje zaradi izdaje Slavičeve razprave *Prekmurske meje v diplomaciji*, zaradi zagovarjanja slovenskosti Prekmurja pa preganjan: »Ker sem sam leta 1942 v budimpeštanskem katoliškem časopisu *Élet* objavil kratek članek o slovenskem značaju Prekmurja – edini javni nastop proti okupatorju v legalnem tisku! – so me madžarski mogočniki v Soboti obsodili na taborišče, česar me je rešil rajni kančevski župnik Franc Faflík, ki ni bil Slovenec, in sem bil premeščen v Sento v Vojvodini, kjer sem bil pod stalnim policijskim nadzorom.«⁴⁷ V luči madžarskih nacionalističnih teženj in dejanj je pretirano poudarjanje neodvisnega razvoja prekmurskega jezika glede na slovenski knjižni jezik pogosto zlorabljeno, še najbolj intenzivno prav v vendski teoriji, ki pa je imela tudi osebno, subjektivno motivacijo (Mikola je namreč bil neke vrste Slavičev nasprotnik na Pariški mirovni konferenci). Vilko Novak kot etnolog, slavist in tudi odličen poznavalec madžarske kulture nedvoumno izpostavi povezanost prekmurskih knjižnih besedil s slovenskimi protestantskimi pisci od Martjanske pesmarice konec 16. stoletja naprej, preko Prešerna, Vraza in vse do jezikoslovca Škrabca.⁴⁸

5 PREKMURSKI IN SLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK

»V slovenski jezik (v njegovem alpskoslovanskem predhodniku) je že v 8. stol. stopila določena izraznost krščanstva, bili smo pokristjanjeni z zahoda, med prvimi, če ne prvi, imamo svojo pismenost že pred prihodom Cirila in Metoda na podlagi latinice, le v Panoniji 9. stol. še v glagolici, nikoli v cirilici.«⁴⁹

»Slovenski knjižni jezik obstaja od 1. 1550, ko sta bili v slovenščini natisnjeni prvi dve knjigi (avtor Primož Trubar, 1508–1586).«⁵⁰

»S tem je Kopitar preuredil slovenski osrednji knjižni jezik v dokončno moderno obliko, v jezik Prešerna, ki bo na začetku 50. let doživel le še t. i. novooblikarsko modifikacijo, da bo kranjski jezik postal vseslovenski (izvzet le od 1715 obstoječi prekmurski knjižni jezik).«⁵¹

»Glede na narečno podstavo svojih širših ploskev je knjižna slovenščina predvsem vsrkala pokrajinska knjižna izročila, ki so se pri nas razraščala od 18. stol. sem (najdalje in najrazvitejše je Prekmursko, od 1715 do 1920).«⁵²

⁴⁷ Novak et al., *Zgodovina iz spomina: polemika o knjigi Tíborja Zsige / Muravidék-től Trianonig Történelem emlékezetből: polémia Zsiga Tibor Muravidék-től Trianonig című könyvéről*, Ljubljana 2004, str. 36 (dalje: Novak et al., *Zgodovina iz spomina*).

⁴⁸ Novak et al., *Zgodovina iz spomina*, str. 36–38.

⁴⁹ Toporišič, Tipološka oznaka, str. 16.

⁵⁰ Toporišič, Tipološka oznaka, str. 6.

⁵¹ Toporišič, Tipološka oznaka, str. 10.

⁵² Toporišič, Tipološka oznaka, str. 16.

Glede na Toporišičeve navedke v članku, ki je nastal kmalu po osamosvojitvi Slovenije, je razvidno, da je tudi v strokovni javnosti prekmurski jezik posebna entiteta, precej izločen glede na (osrednjeslovenski) knjižni jezik. Ta posebnost prekmurskega jezika pa izvira predvsem iz upravno-politične ločenosti, predvsem pa iz bogate knjižne tradicije celotnega prekmurskega območja in njegovih avtorjev. Kot najstarejši ohranjen zapis prekmurskega jezika pojmuje mo besedilo, imenovano *Marjanska pesmarica I*, katere nastanek sega v 16. stoletje. Ohranjena je tudi mlajša različica (*Marjanska pesmarica II*), ki je nastala nekoliko pozneje, in sicer l. 1756 ali 1786, in pa približno 60 drugih rokopisnih pesmaric, ki pričajo o razširjenosti prekmurskega jezika. V 18. stoletju nastane prva tiskana knjiga v prekmurščini: *Mali katekizem* (1715) Franca Temlina. Temeljno delo prekmurskega slovstva pa je delo Štefana Küzmiča *Nouvi Zakon* (1771), ki je prevod Nove zaveze iz grškega jezika. S temi besedili, Š. Küzmiča, Temlina ter Severja (prekmurski protestanti), se je prekmurščina knjižno potrdila kot vzhodnoslovenska knjižna norma, ki je vse do sredine leta 1919 obstajala vzporedno z osrednjeslovensko (kranjščina), na slovenskem narodnostnem ozemlju. V 18. stoletju so protestantski pisci vzhodnoslovenskega jezika enako normirali svoj jezik kakor somišljeniki osrednjeslovenskega jezika (Trubar, Krelj, Dalmatin, Bohorič), kar se kaže kot trdna jezikovna norma, ki je zavestno presegla dolinske in ravenske govorne posebnosti pri oblikovanju nadnarečne jezikovne tvorbe, upoštevajoč tudi jezikovne norme predhodnih tiskov. V prvi polovici 19. stoletja so k ustvarjanju, normiranju oz. nadaljnjemu kodificiranju prekmurskega jezika pripomogli prekmurski katoličani: Miklóš Küzmič, Košič, Borovnjak. Toda kljub verski različnosti so prekmurski pisci, tako katoliški kot protestantski, ohranili jezikovno enotnost »vse do druge polovice 19. stoletja, ko so bile za obe strani norma in predpis jezikovne rešitve v Küzmičevem *Nouvenm Zákonu*. Takrat so katoličani iz svojih tiskov začeli umikati madžarski črkopis in uvajati novoslovenščino, protestanti pa so se »separatistično« oprijeli narečja in že uveljavljenega črkopisa, kar je podpirala in spretno izkoriščala madžarska oblast.«⁵³ Zato moramo biti pozorni na pretirano samoohranitev lokalne kulture in asimilacijsko drobljenje slovenskega kulturnega prostora v smislu različnih (pisnih/knjižnih) variant, še posebej najbolj samosvoje in najdlje časa ohranjene prekmurske knjižne različice, usmerjene proti enotnemu knjižnemu jeziku. Jezikovno protirazvojno je tako zapostavljanje in zaničevanje lokalne kulture, kot tudi nerazvijanje in posledično neohranitev vseslovenskega knjižnega jezika, ki je, kot je lepo vidno v prekmurskem primeru in ohranitvi lokalne kulture še danes, lahko tisti temelj razvoja celovite slovenske kulture, tako knjižne kot lokalne. Prekmursko se je namreč v slovenskem ohranilo in skupaj z razvojem

⁵³ Marko Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*, Maribor 2013, str. 218.

kulture v nadaljevanju razvilo v prepoznavno kulturo, jezik, ki je živ tako govorjeno kot tudi pisno (na družabnih omrežjih in v literaturi). Pri tem moramo izpostaviti slovansko komponento povezanosti prekmurskega knjižnega jezika s tradicijo Metoda in njegovih učencev, ki so prinesli v ta prostor drugačen tip jezika, obenem pa so tudi upravno povezali Prekmurje z zahodnoslovanskim prostorom (Veliko Moravsko), ki je zelo različen od osrednjeslovenskega knjižnega jezika; vendar je bila povezanost z zahodnoslovanskim svetom v 19. stoletju živa tudi v osrednji Sloveniji (prim. Prešeren in Čelakovský).⁵⁴ Tisočletna ogrsko-hrvaška upravno-cerkvena nadvlada in geografska ločenost z reko Muro, preko katere vse do leta 1922 ni bilo mostu in je bil možen prevoz le z brodom, je namreč različnost do osrednjeslovenskega samo še dodatno poudarila. Nikakor pa do te mere, da bi bili stiki s Prekmurjem prekinjeni oz. bi jih ne bilo, na kar so raziskovalci prekmurske kulture nenehno opozarjali.⁵⁵ V potrditev lahko navedemo še Škrabčevo dopisovanje s Kleklom, kar je objavil leta 1913 v *Cvetju z vertov Sv. Frančiška*, kjer ima Klekla za zanesljivega informatorja glede glasoslovnih vprašanj.⁵⁶ Obenem pa tudi ostro dostavi: »Seveda moramo obžalovati, da se Miklošič menda ni potrudil mej tiste za slov. jezikoslovca tako zajemave ljudi, ki so tako blizu njegovega rojstnega kraja. Ali, kaker je videti, tudi prof. Asboth ni bil tam; zanaša se le na svojega učenca Avgusta Pavla, ki pa ima menda le izreko enega kraja, zlasti svoje domače vasi, pred očmi.«⁵⁷

Ta Škrabčeva kritična trditev je zanimiva zato, ker izpostavi podcenjevalen odnosa do Prekmurcev in prekmurske kulture, ki ponazarja tako odnos avstrijske strani do manj razvitega ogrskega dela, kamor so spadali prekmurški Slovenci med Muro in Rabo, kot odnos madžarskega dela do obrobne obmurske pokrajine. Zaradi Škrabčeve trditve o Pavlovem poznavanju le svojega krajevnega govora (Cankove), je potrebno z veliko rezervo jemati tudi splošno veljavnost Pavlove slovnice prekmurskega jezika (Pavel 2014), ki bi jo glede na Škrabčeve trditve težko obravnavali kot slovnico celotnega prekmurskega jezika. Zato ne moremo biti pretirano kritični do preostalega dela Slovenije do Prekmurja, saj je bilo kar nekaj intelektualcev konec 19. stoletja zelo naklonjenih Prekmurju. Prekmurški Slovenci so takrat že imeli določeno oporo tudi v že ustanovljenem Marijanišču v Veržetu, med Prekmurci čedalje bolj razširjenih Mohorjevih knjigah, različnem delovanju slovenskih duhovnikov z druge strani Mure (npr. frančiškanski misijon v Beltincih leta 1907),⁵⁸ ne nazadnje

⁵⁴ Jonatan Vinkler, France Prešeren in František Ladislav Čelakovský – znaki, razmerja in pomeni, v: *Jezik in slovstvo* 45 (1999), št. 1-2, str. 19–32.

⁵⁵ Prim. Ivan Škafar, *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*, (Biblioteka 6), Ljubljana 1978; Franc Šebjanič, *Protestantsko gibanje Panonskih Slovencev*, Murska Sobota 1977.

⁵⁶ Škrabec, *Jezikoslovna dela 3 – JD 3* (ur. Jože Toporišič), Nova Gorica 1995, str. 476–490.

⁵⁷ Prav tam, str. 477.

⁵⁸ Jožef Tivadar, Beltinski shod 17. januarja 1919, v: *Stopinje 2020*, Murska Sobota 2020, str. 109–114.

tudi v vključitvi Prekmurja v mariborsko »Zgodovinsko društvo« že leta 1903. Preko svojih zastopnikov, predvsem katoliških duhovnikov Slaviča in Kovačiča, so zato dobro utemeljeno zagovarjali priključitev Prekmurja v novonastalo jugoslovansko deželo: »V Prekmurju ni smel seveda nihče črhniti o jugoslovenski ideji, vkljub temu se je ideja širila, zanesli so jo med ljudstvo vojaki z bojišč, kjer so spoznali, da je njihov jezik več vreden kakor v Evropi celo osamljena madjarščina. Od Prekmurcev so prihajali pozivi v Maribor, naj Slovenci nika-ker ne pozabijo svojih bratov med Muro in Rabo, ki se isto tako žele združiti z Jugoslavijo.«⁵⁹

Kovačič v tej knjigi ves čas piše o prekmurskih Slovencih, ki jim posveti tudi zaključne strani, pri čemer posebej izpostavi nerazumljivo izgubo Porabja in Radgone.⁶⁰

Kompleksnost razvoja slovenskega knjižnega jezika in standardizacije do leta 1919 in tudi pozneje najbolj ponazorijo Toporišičeve besede, kjer izpostavi pomen slovanskega in narečnega, kar je dalo pravico življenja prekmurščini tudi znotraj slovenskega kulturnega prostora: »*Dotedanji osrednji slovenski knjižni jezik postane /v drugi polovici 19. stoletja/ vseslovenski (z omenjeno izjemo Prekmurja) s sprejemom nekaterih oblikoglasnih korekcij kranjske norme na podlagi koroških in štajerskih posebnosti (in delnega ozira na etimologijo). S tem je vseslovenski postal oficialno, v to smer pa je šlo že prizadevanje Kopitarja, ki je svojo slovnico uveljavljal za Kranjsko, Koroško in Štajersko, Franc Metelko pa jo je (na Jarnikov predlog) tudi že imenoval slovensko (slovenisch) »v kraljestvu Ilirije in v sosednjih pokrajinah /.../ Celo na umetnostnem področju je prevladala težnja, razvijati slovenski knjižni jezik v smeri k »vseslovanščini«, zato so ga delali bolj »slovanskega« ne le s tem, da so iz slovanskih jezikov (vključno s staro cerkveno slovanščino) uvajali sredstva, ki niso bila iz inventarja slovenskega knjižnega jezika od 16. stol. sem ali iz ljudskega jezika, temveč da so zanemarjali slovenizme in s tem večali razliko med knjižnim jezikom in vsakdanjim živim govorom najširši slovenskih plasti. Temu nenaravnemu početju so se upirali z ene strani bolj konservativni pisci (npr. Stritar), odločilno pa Stanislav Škrabec, ki se je (deloma ob pomoči tudi F. Miklošiča) upiral tej denaturalizaciji (razbi-stvenjenju) slovenskega jezika sploh in oddaljevanju od žive kranjske podlage še posebej. Ob enem pa poudarja temeljnost narečij (oz. pokrajinskih knjižnih izročil), ki so pripomogla k individualnosti in drugačnosti samega jezika, med tem ko so drugi slovanski jeziki prevzemali veliko besed iz romanskih, turškega in madžarskega ali germanskih jezikov.«⁶¹*

⁵⁹ Kovačič, Štajerska in Prekmurje, str. 397.

⁶⁰ Kovačič, Štajerska in Prekmurje, str. 407–409.

⁶¹ Toporišič, Tipološka oznaka, str. 10.

6 KLJUČNA VLOGA VERE IN DUHOVNIKOV PRI OHRANJANJU SLOVENSKEGA JEZIKA V PREKMURJU IN PORABJU

»Poverjenišstvo za uk in bogočastje deželne vlade v Ljubljani je 30. septembra 1919 na predlog civilnega komisarja za Prekmurje dovolilo odprtje prvega razreda slovenske gimnazije. Pouk se je začel 15. oktobra 1919. /.../ Prvi maturanti so opravljali „veliko maturo“ v juniju 1939. Šele v šolskem letu 1940/41 je dobila Murska Sobota popolno državno gimnazijo.«⁶²

Za konec si oglejmo še nekaj kulturno-jezikovnih okoliščin, na katere se ob 100-letnici v slovenski strokovni in še posebej splošni javnosti pogosto pozablja. Problem nepoznavanja okoliščin pred 100 leti pogosto privede do poenostavljenih, literariziranih opredelitev prekmurskih intelektualcev. V prvi vrsti moramo izpostaviti, da so bili v pretežno ruralnem Prekmurju s Porabjem do leta 1919 in še nekaj desetletij potem najpomembnejši kulturni delavci duhovniki – katoliški ali protestantski. Tudi prekmurski knjižni jezik (kot tudi slovenski) se je razvijal zaradi verskih potreb in je svojo knjižno potrditev doživel v prevodih Svetega pisma oz. delov evangelija. Zato ni presenetljivo, da so priključitev Prekmurja izpeljali izobraženi katoliški duhovniki (Slavič, Kovačič, Jerič, Godina ...), ki so se zavedali pomena kulture za razvoj družbe. Ne nazadnje je malo znano dejstvo, da je bil akademik dr. Anton Vratuša, visoki politični funkcionar v SFRJ, gojenec Martinišča v Murski Soboti⁶³ in sošolec škofa dr. Jožefa Smeja.⁶⁴ Tudi evangeličanski duhovniki, ki so prispevali temeljna dela v prekmurskem knjižnem jeziku v 17. in 18. stoletju, so bili s svojimi evangeličanskimi šolami steber prekmurske kulture. In v veliki meri je vera pomemben dejavnik v Prekmurju (in Porabju) še danes. Po letu 1919 se je sicer postopoma začel zaton prekmurskega knjižnega jezika (Klekl je sicer še nekaj časa vztrajal s prekmurskimi besedili za prekmurske otroke).⁶⁵ Slovenski knjižni jezik je z razvojem sodstva, šolstva in drugih državno-kulturnih institucij postopoma v javnosti nadomeščal prekmurski knjižni jezik, k temu pa so pripomogle tudi migracije iz drugih delov Slovenije, po letu 1945 pa tudi iz drugih južnoslovenskih republik. Toda glede na razcvet popularne kulture po letu 1990 in vse več prekmurskih tudi pisnih besedil, se je prekmurski jezik, sicer v spremenjeni obliki glede na protestantsko-katoliški knjižni jezik 18. in 19. stoletja, ohranil in se še vedno razvija v svoji naddialektalni obliki. Vloga duhovnikov se je spre-

⁶² Franc Kuzmič, *Zgodovinski oris razvoja srednje ekonomske in družboslovne šole v Murski Soboti*, v: *ČZN*, 63= 28 (1992), št. 1, str. 26.

⁶³ Prim. Bogdan Kolar, *Martinišče v Murski Soboti*, Veržej 2015.

⁶⁴ Karlo Smodiš in Jožef Smej, *Razpet med Novo zavezo v grščini in rožnim vencem v latinščini: škof Jožef Smej – ponosen Prekmurec z mehkim in ponižnim srcem*, v: *Družina: slovenski katoliški tednik*. Letn. 68, št. 25/26, 23. junij 2019 (novomašna 2019), str. 17 (dalje: Smodiš in Smej, *Razpet med Novo zavezo*).

⁶⁵ Dragica Haramija, *V knjižni prekmurščini objavljena neumetnostna gradiva v Marijikinem ogrčku*, v: *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest* (ur. Hotimir Tivadar), Ljubljana 2019, str. 397–406.

menila in v smislu razvoja kulture in jezika ni več tako velika, kot je bila leta 1919, vendar je versko življenje še vedno pomemben del prekmurske kulture, kjer je prisotno veliko različnih verstev, ne nazadnje je tudi kar nekaj židovske kulture še danes prisotne v Prekmurju.

6.1 Jezikovna vloga duhovnikov leta 1919

Kot smo že izpostavili, je bilo slovanstvo, ki je temelj slovenskosti tudi v Prekmurju, že od časov Cirila in Metoda ter njunih učencev tesno povezano s krščansko vero. Pomen krščanske vere za razvoj jezika in kulture v Prekmurju se je še dodatno utrdil s prvimi prekmurskimi knjigami (Martjanska pesmarica), še posebej tiskanimi knjigami, ki so jih sočasno izdajali tako evangeličanski kot tudi katoliški duhovniki. Če je bila v osrednji Sloveniji protestantska Dalmatinska Biblija s strani škofa Hrena dovoljena, se je v Prekmurju v 18. in 19. stoletju razvijala protestantska in katoliška knjižna tradicija, ki je imela celo svoj časopis, Kleklove *Novine*. V prelomnem letu 1919 so se sicer pod vplivom politične ideologije pojavile razlike v rabi jezika: evangeličani so, kot rečeno, zagovarjali rabo predvsem prekmurskega knjižnega jezika in navezavo na takratno madžarsko oblast, medtem ko so bili katoliški duhovniki odprti tudi za večjo povezanost s slovensko matico. Toda tudi Jožef Klekl st. ni v celoti zavrnil ponudbe za posebno prekmursko politično samoupravo znotraj madžarske države, kar sta januarja 1919 podpisala tudi porabska duhovnika Mirko Lenaršič iz Dolnjega Senika in Geza Tül iz Gornjega Senika.⁶⁶ Poznejši razvoj dogodkov na mirovni konferenci in v Prekmurju je na žalost še leta 1930 povsem slovenske porabske vasi ločil od ostalega dela Prekmurja, čeprav so bile vsaj vasi južno od Monoštra gospodarsko povsem navezane na južni del Prekmurja. Poznejši politični razvoj, vključno z informbirojevsko nedemokratično komunistično madžarsko oblastjo, je slovenstvo tudi v teh povsem slovenskih vaseh skoraj v celoti izbrisal.

6.2 Jezikovna vloga duhovnikov leta 2019

Zaradi vse večje sekularizacije družbe in večje vloge osnovnih in srednjih šol, se je seveda vloga duhovnikov zmanjšala tako v Prekmurju, kot so že v 80. letih ugotavljali tudi v Porabju: »Ker ima cerkev v Porabju vedno manjši pomen, se manjša tudi njen vpliv na jezikovno in splošno izobraževanje, ohranjanje narodnostne zavesti, v čemer je imel ta dejavnik v preteklosti velik pomen za ohranitev slovenske samobitnosti Porabcev, zato morajo vse to nadomestiti drugi dejavniki. To pa naj bi bilo šolstvo in ostalo kulturno delovanje. To, da v šoli poučujejo slovenščino le 3-4 tedenske ure, vse drugo je v madžarščini.«⁶⁷

⁶⁶ Marija Mukič in Francek Kozar, *Slovensko Porabje*, Celje 1982, str. 81.

⁶⁷ Prav tam, str. 88.

Prekmurščina, ki je nastala zaradi širjenja evangelija (božje besede), se je v šolah umaknila slovenskemu knjižnemu jeziku, ohranila pa se je v zasebnem in poljavnem govornem položaju. Do določene mere pa se je ohranila tudi v verskih besedilih: med evangeličansko cerkvijo, ki se je jezikovno prav tako skoraj v celoti prestavila v slovenski knjižni jezik (razen določenih pokrajinsko obarvanih posameznih molitev), sicer obstajajo določene pobude o ponovni uvedbi prekmurskega bogoslužja (na Noči raziskovalcev 27. 9. 2019 v Murski Soboti izrečena ideja častnega škofa mag. Geze Erniša, da bi npr. enkrat mesečno imeli v Moravskih Toplicah bogoslužje v starem prekmurskem jeziku). Na podlagi večletnega spremljanja bogoslužij različnih krščanskih cerkva v Prekmurju pa lahko zatrdimo, da je govor načeloma knjižni, kvečjemu s fonetičnimi primesmi prekmurščine oz. drugih narečij, odvisno od koder prihajajo govorniki. Prav tako je bila slovesna maša ob stoletnici v celoti v slovenskem knjižnem jeziku, saj je šlo obenem za državno vseslovensko proslavo in bi bila uporaba prekmurščine komunikacijsko moteča.⁶⁸ Za natančnejšo analizo in obsežnejše zaključke glede jezika v verskem življenju pa bomo v prihodnosti izvedli določene strukturirane intervjuje z vodilnimi cerkvenimi dostojanstveniki in po možnosti naredili posnetke posameznih bogoslužij.

Za konec zato zaključimo z mislimi in besedami prekmurskega škofa dr. Jožefa Smeja, ki je o svoji molitvi dejal: »Rad pa povem, da je rožni venec skrivnost. Še danes v prekmurščini molijo rožni venec. Zato so tako dolgo vztrajali, kljub raznim poskusom asimilacije. Tudi mama je z nami molila v prekmurščini. V tem sakralnem jeziku. Ko sem bil v Martinišču, sem zvečer molil v prekmurščini. To je srčika osebne in občestvene vere. Poznam družino, kjer so vsak dan molili rožni venec, in iz te družine je izšlo pet duhovnikov. Kot dijak sem nekega dne začel moliti knjižno. Tista molitev rožnega venca je name vplivala tako blagodejno, da sem v trenutku vedel, da bom duhovnik. Kako se Bog posluži različnih stvari!«⁶⁹

In na koncu škof Smej doda, da danes skupaj s sostanovalci moli rožni venec v slovenščini: »Kar morda ne zmolim skupaj z njimi, zmolim sam v sobi v latinščini. Za vse, ki so potrebni pomoči in Božjega varstva.«⁷⁰

Za splošno javnost je torej v rabi slovenščina (ne prekmurščina), za osebno rabo pa latinščina, duhovniški jezik pred 2. vatikanskim koncilom posvečenega duhovnika, ki še danes aktivno uporablja latinsko besedo.

⁶⁸ Zanimivo pa je, da prekmurskega jezika razen ene pesmi ni bilo slišati niti na umetniško bistveno svobodnejši državni proslavi, kar na nek način potrjuje tezo, da se prekmurska identiteta odmika od svojega jezikovnega elementa. Ali je to le začasen odmik ali pa bo to trajen proces, pa je nadaljnje raziskovalno vprašanje.

⁶⁹ Smodiš-Smej, *Razpet med novo zavezo*, str. 17.

⁷⁰ Prav tam.

VIRI IN LITERATURA

Literatura

- Grdina, Igor, *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*, Založba Obzorja, Maribor 1999.
- Greenberg, Marc L., *A historical analysis of the phonology and the accentuation of the Prekmurje dialect of Slovene*, PhD (doktorsko delo), University of California, Los Angeles (UCLA), Los Angeles 1990.
- Haramija, Dragica, V knjižni prekmurščini objavljena neumetnostna gradiva v Marijikinem ogrčku, v: *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest* (ur. Hotimir Tivadar), Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2019, str. 397–406.
- Jerič, Ivan, *Moji spomini* (1. ponatis). Občina Beltinci, Beltinci 2019 (2000).
- Jesenšek, Marko, *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika* (Zora 90), Univerzitetna založba, Univerza v Mariboru, Maribor 2013.
- Jesenšek, Marko, *Prekmurški knjižni jezik med knjižno normo in narečjem* (Zora 129), Univerzitetna založba, Univerza v Mariboru, Maribor 2018.
- Jesenšek, Marko, Združitev Prekmurja in poenotenje slovenskega knjižnega jezika, v: *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest* (38. Simpozij Obdobja) (ur. Hotimir Tivadar), Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2019, str. 381–389.
- Kozar, Marija, Mukič, Francek, *Slovensko Porabje*, Mohorjeva družba, Celje 1982.
- Klekl, Jožef, st., *Edno leto*, v: *Novine*, št. 34, 22. 8. 1920, str. 1.
- Kokolj, Miroslav, *Prekmurški Slovenci 1919–1941*, Pomurska založba, Murska Sobota 1984.
- Kovačič, Fran, *Slovenska Štajerska in Prekmurje: zgodovinski opis*, Matica Slovenska, Ljubljana 1992.
- Kuzmič, Franc, Zgodovinski oris razvoja srednje ekonomske in družboslovne šole v Murski Soboti, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje = Review for history and ethnography* 63= 28 (1992), št. 1, str. 25–45.
- Lažeta, Andrej, *Povsod pokažimo, da smo Slovenci: kaj se je v Prekmurju godilo leta 1918 in do poletja 1919?*, samozaložba, Murska Sobota 2019.
- Lipušček, Uroš, *Prekmurje v vrtincu Pariške mirovne konference 1919: vloga ZDA in kartografa Douglasa W. Johnsona pri določanju slovenskih (prekmurških) mej*, Petanjci 2019.
- Martjanska pesmarica (znanstveno-kritična izdaja rokopisa pesmarice), Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, Ljubljana 1997.
- Novak, Vilko, Madžari v Prekmurju in Slovenci v Porabju, v: *Traditiones: zbornika inštituta za slovensko narodopisje* 18 (1989), str. 179–183.
- Novak, Vilko, Zsiga Tibor, Muravidéktől Trianonig, Lendava: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet = Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 1996, 209 strani, v: *Zgodovinski časopis = Historical review = Istoričeskij žurnal: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, letnik 51 (1997), št. 3 (108), str. 428–430.
- Novak, Vilko, Marija Kozar idr., *Zgodovina iz spomina: polemika o knjigi Tiborja Zsige / Muravidéktől Trianonig Történelem emlékezetből: polémia Zsiga Tibor Muravidéktől Trianonig című könyvéről*. Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2004.
- Orožen, Martina, *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1996.
- Pogorelec, Breda, *Nastajanje slovenskega knjižnega jezika. Jezikovni pogovori* (ur. F. Vurnik), Cankarjeva založba, Ljubljana 1967, str. 75–106.
- Rigler, Jakob, *Zbrani spisi I* (ur. Vera Smole), Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2001.

- Smej, Jožef, O prevodih psalmov v prekmurščino od Martjanske pesmarice II do Pusztajeve pesmarice 1893, v: *Slavistična revija* 53 (2005), št. 2, str. 211–227.
- Smodiš, Karlo, Smej, Jožef, 2019: Razpet med Novo zavezo v grščini in rožnim vencem v latinščini: škof Jožef Smej – ponosen Prekmurec z mehkim in ponižnim srcem. *Družina: slovenski katoliški tednik*. Letn. 68, št. 25/26 (novomašna 2019), 23. junij 2019, 16–17.
- Sobočan, Štefan, *Moja župnija*, Podjetje za informiranje Murska Sobota, Murska Sobota 1994.
- Statistični urad Republike Slovenije, *Regije v številkah* – Statistični portret slovenskih regij 2016, (ur. Martin Bajželj), Statistični urad Republike Slovenije Ljubljana 2016. Dostopno na: <http://www.stat.si/dokument/8941/regije-v-stevilkah.pdf> (pridobljeno: 21. 3. 2020)
- Šebjanič, Franc, *Protestantsko gibanje Panonskih Slovencev*. Pomurska založba, Murska Sobota 1977.
- Šiftar, Vanek, Prekmurje 1918–1920 (okupacija), v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* = *Review for history and ethnography* 60 (1989), št. 1, str. 33–53.
- Škafar, Ivan, *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919* (*Bibliographie der Drucke im Dialekt von Prekmurje von 1715 bis 1919*), Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1978.
- Škrabec, Stanislav, *Jezikoslovna dela 3 – JD 3* (ur. J. Toporišič), Frančiškanski samostan Konstanjevica, Nova Gorica 1995.
- Temlin, Franc, *Mali katechismus, tou je tou krátky návuk vöre kerschánszke* (Faksimile; avtor Luther, Martin, prevajalec Temlin, Ferenc), Halle 1715.
- Tivadar, Hotimir, Regionalna (in socialna) različnost slovenskega (knjižnega) jezika v zgodovini in sedanjosti, v: *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici* (ur. Marko Jesenšek), Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Maribor 2009, str. 80–91.
- Tivadar, Hotimir, Slovanskost, slovenskost med Muro in Rabo v 3. tisočletju s pogledom v preteklost, v: *Individualna in kolektivna dvojezičnost* (ur. Petra Stankovska, Maria Wtorkowska, Jozef Pallay), Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2012, str. 135–142.
- Tivadar, Hotimir, 2017: Prekmurščina med nekdanjo knjižnostjo in sedanjo narečnostjo, v: *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci* = *August Pavel among the Slovenians, Hungarians and Austrians* (ur. Marko Jesenšek), Univerzitetna založba Univerze, Maribor 2017, str. 147–164.
- Tivadar, Hotimir, Future of Slovene as a former Yugoslav language (speech and language between language dictators and real life), v: *Govor/Speech: časopis za fonetiku* 35 (2018), št. 1, str. 53–77.
- Tivadar, Jožef, Beltinski shod 17. januarja 1919, v: *Stopinje* 2020, str. 109–114.
- Toporišič, Jože, Tipološka oznaka (sodobnega) slovenskega knjižnega jezika, v: *Slavistična revija* 40 (1992), št. 1, str. 5–18.
- Vinkler, Jonatan; France Prešeren in František Ladislav Čelakovský – znaki, razmerja in pomeni, v: *Jezik in slovstvo* 45 (1999), št. 1-2, str. 19–32.
- Zakon o praznikih in dela prostih dnevih v Republiki Sloveniji (uradno prečiščeno besedilo) (ZPDPD-UPB1), 2005. Dostopno na: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=2005112&stevilka=4916>. (pridobljeno 3. 1. 2020).

Zsiga, Tibor,: *Muravidéktől Trianonig*, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva 1996.

Žajdela, Ivo, »Mi vsi živeti ščemo«. *Slovenski čas (časnik za družbo in kulturo)* 110. Priloga tednika Družina, 23. junij 2019, str. 6.

Žajdela, Ivo, Pot do mostu čez Muro. *Slovenski čas (časnik za družbo in kulturo)* 110. Priloga tednika Družina, 23. junij 2019, str. 7.

Spletni viri

Murska republika, glej: https://sl.wikipedia.org/wiki/Murska_republika (pridobljeno: 21. 3. 2020).

Mladina 16 (Stare in nove grožnje), 19. april 2019. Ljubljana: Salomon, d.o.o.

Kuhar, Smiljan, 2011 (8. 12. 2011): Mura kaznovana zaradi nešportnega navijanja. *Sobotainfo*: <https://sobotainfo.com/novica/sport/mura-kaznovana-zaradi-nesportnega-navijanja/14034> (pridobljeno: 21. 3. 2020).

Ministrstvo za kulturo, 2019: Prekmurščina: opis enote nesnovne kulturne dediščine: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/NESNOVNA/RNSD_SI/Rzd-02_00072.pdf (pridobljeno: 15. 12. 2019).

RTV Slovenija (2014). *Murska republika 1919.*: <https://4d.rtvsl.si/arhiv/dokumentarni-filmi-in-oddaje-kulturno-umetniški-program/174291013> (pridobljeno: 15. 12. 2019).

SN Ekipa, 2018 (16. 9. 2018): Dimne bombe in Gringosi za Muro, za PREKMURJE REPUBLIKO! *Spletna SN Ekipa.*: <https://ekipa.svet24.si/clanek/nogomet/prva-liga/5b9e6fbc77b4a/dimne-bombe-in-gringosi-za-muro-za-prekmurje-republiko-video> (pridobljeno: 21. 3. 2020).

Sobotainfo, 2019 (28. maj 2019). *Jutri bo zagorelo*: <https://sobotainfo.com/novica/lokalno/jutri-bo-v-srediscu-mesta-zagorelo-sto-bakel/476270> (pridobljeno: 15. 12. 2019).

TV Slovenija, 2020: Rojaki (novinar D. Tomažič, izjava Andreje Kovacs, TV Maribor). Predvajano 5. januar 2020, TV Slovenija 1, 15.19.

Toš, Vida, 2019: »Srbi so pripomogli, da je danes Prekmurje del Slovenije« (intervju z Mironom Puconja), v: *Vestnik*, 1. avgust 2019, str. 16–17.

POVZETEK

V članku smo se posvetili vlogi in pomenu vere, verskih voditeljev in cerkvenih institucij za ohranitev prekmurskega in slovenskega (knjižnega) jezika. Predstavili smo večkulturno pokrajino med Muro in Rabo v preteklosti in sedanjosti, predvsem v luči leta 1919, s kontrastivno diskurzivno analizo preteklih in sodobnih, tudi medijskih, besedil pa smo z jezikoslovnega gledišča umestili prekmurski jezik kot pomemben del prekmurske identitete. Nekoč samostojni (prekmurski) knjižni jezik je po letu 1919 postal »samo« narečje, ki pa še živi tako v govorjeni kot pisni obliki. Osnovni poudarek v članku je na sobivanju in soustvarjanju prekmurskega jezika pripadnikov različnih verskih skupnosti – protestantski in katoliški pisci so že od vsega začetka vkodirani v prekmurski jezikovni in kulturni genom, kar najbolje ponazarjata Števan in Mikloš Küzmič (eden evangeličanski, drugi katoliški duhovnik). Prekmurščina in slovenščina sobivata v Prekmurju tudi danes, pri čemer je slovenščina prevzela javno in

uradno sporazumevalno funkcijo, medtem ko prekmurščina ostaja izraz zasebnosti, intimnega doživljanja, umetnosti. Kako je s prekmurščino danes v verskih govornih položajih, pa je raziskovalno vprašanje za prihodnost – intencia po ohranitvi prekmurščine oz. vsaj prekmurskega pridiha v govoru verskih dostojanstvenikov je vsekakor prisotna.

KLJUČNE BESEDE: *prekmurski knjižni jezik, krščanstvo, narečje, nacionalno vprašanje, jezikovno vprašanje*

Summary

THE ROLE OF RELIGION AND PRIESTS IN THE PRESERVATION OF SLOVENIAN CULTURE AND LANGUAGE BETWEEN THE MURA AND THE RABA

The article discusses the role and significance of religion, religious leaders, and church institutions for the preservation of the Prekmurian and Slovenian (literary) language. It presents the multicultural region between the Mura and the Raba in the past and present, primarily in the light of 1919, while with the contrastive discourse analysis of the past and contemporary, including media, texts it designates the Prekmurian language as an important component of the Prekmurian identity from the linguistic point of view. After 1919, the once independent (Prekmurian) literary language became “merely” a dialect which, nevertheless, still lives on both in its spoken and written forms. The fundamental emphasis of the article is on the co-existence and co-creation of the Prekmurian language by the members of different religious communities – namely, ever since its beginning, the Protestant and Catholic priests have been encoded into the Prekmurian linguistic and cultural genome, which is best illustrated by Števan and Mikloš Küzmič (the first an Evangelist and the latter a Catholic priest). The Prekmurian and Slovenian languages have been co-existing in Prekmurje until today; the Slovenian has assumed the public and official communicative function, while the Prekmurian remains the expression of privacy, intimate experiences, and art. What the situation of the Prekmurian language is today in religious spoken positions remains a research question for the future – the intent to preserve the Prekmurian language or at least the Prekmurian hint in the speech of religious dignitaries is certainly present.

KEYWORDS: *Prekmurian literary language, Christianity, dialect, national question, language question*